

ÇAĞDAŞ BASKI RESİM SANATINA GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Hasan KIRAN*

ÖZET

Baskı resim, bir sanatçının bizzat kendisi tarafından veya kendi kontrolü altında kalıpları hazırlanıp limitli basılan, numaralandırılan ve imzalanan özgün bir sanat disiplini. Bu çalışmada, yukarıda tanımlanan baskı resmin ana hatlarıyla tarihsel sürecine, gelişimine ve bu alandaki önemli sanatçılara vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu disiplinin uygulama alanları, bu günkü durumu ve günümüzdeki diğer disiplinlerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Dünyadaki ve Türkiye'deki örnekleriyle birlikte genel bir bakış açısıyla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baskı, özgün, kalıp, oyma, yerleştirme

* Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Ankara / TÜRKİYE,
kiran66ster@gmail.com

A GENERAL VIEW ON CONTEMPORARY PRINTMAKING

Assoc. Prof. Dr. Hasan KIRAN*

ABSTRACT

Printmaking is a specific art discipline where limited amounts of prints are printed, numbered and signed by the artist (or in her/him guidance). This work focuses on the general outline of historical evolution of printmaking and the prominent artists in the field. Additionally, the practical fields of the printmaking, its' current state and its' relation with other art disciplines are considered by taking account of the examples from Turkey and the all over the world within a broad point of view.

Keywords: *Printmaking, original, matrix, engraving, installation*

* Hacettepe University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting, Ankara / TURKEY
kiran66ster@gmail.com

Giriş

Baskı sanatının ne zaman başladığı konusunda kesin bir tarih verilememekle birlikte M.S.105 yılında Çin'de kâğıdın bulunmasıyla¹ ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir. Tarihin ilk baskıları ise; ıstampa-damga şeklinde yüksek baskı olarak yapılmıştır. Bu ilk baskılar; tamamen yazılardan oluşmaktadır ve tahta kalıplar mürekkeplenerek kâğıt veya ipek üzerine basılmıştır.

Yüksek baskı (tahta baskı) tekniği ilk zamanlar Uzak-doğu'da bir tür tanıtma-yayma ve çoğaltma aracı olarak kullanılmıştır. Zaman içinde Budizm'in ortaya çıkmasıyla birlikte tahta baskının kullanım alanı genişlemiştir. Özellikle Uzakdoğu'da Taoist keşişler tarafından yapılan ilk baskılar; kötü ruhları dağıtmak amacını taşıdığı bilinmektedir. Tahta baskı özellikle 7.ve 8. yüzyıllarda Çin'den Japonya'ya giden keşişler² tarafından dinsel propaganda amacıyla sıklıkla kullanılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Buna en iyi örnek; tarihin en eski resim etkisindeki ağaç baskı örneği olan; "Diamond Sutra Öğretisi"³ adlı kitaptır. Bu kitap, "ağaç baskı kalıplarla 868 yılında Budist rahipler tarafından yapılmış olup ve resim etkisindeki ilk basılı kitap olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki yıllarda Budist rahipler, Budizm'i yaymak adına el yazmalarını çoğaltmak ve bir arada toplamak için en ideal yol olan tahta baskı konusunda uzmanlaşarak onun gelişmesine öncülük etmişlerdir" (Cawthorne 1997,s.87).

Görsel 1: M.S.868, 57.5x38cm,(Kurosaki Kitabından)

Görsel 2: Albert DÜRER, "Cennetten kovulma"1510
(Kurosaki Kit.)

¹ Kimi kaynaklara göre de M.Ö.105 yılında icat oldu.

² Budizm'in yaygınlaşması konusunda çok çalışan bu keşişler, Çin'deki toplumsal karışıklıktan dolayı Kore Yarımadası üzerinden Japonya'ya kaçmışlardı.

³ Tahta baskının gelişmesine neden olan bu kitap, "By Permission of the British Library" Müzesinde bulunmaktadır.

Ağaç baskının uzak doğuda yaygınlaşarak Hindistan üzerinden Avrupa'ya geçtiği bilinmektedir. İtalya'ya 1270, Fransa'ya 1370, Almanya'ya da 1453 yılında ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu üç ülkenin karşılıklı sanatsal ve kültürel etkileşimi, baskının da gelişimini sağlamıştır. 15. yüzyılda ünlenen tahta baskı; Albert Dürer'in de yeteneklerini ortaya çıkarmıştır. "Dürer İtalyan sanatçılarından etkilendiği gibi, içinde bulunduğu gerilimli yaşamı, devingen çizgi örgüsünü tutkuyla yapıtlarına yansıtmıştır. On dokuz yaşında perspektif sorununu çözen Dürer, "Meryem'in Yaşamı" konulu yirmi sayfalık baskı dizisinde mekansal yapıyı başarı ile çözümlenmiştir" (Gençaydın, 1987,s.34). Dürer'in başarılı tahta gravürlerinin yanı sıra çağdaşı Holbain'in de baskı sanatına büyük katkıları olduğu bilinmektedir.

15. yüzyıla kadar devamlı Çin tahta baskılarından etkilenen Japonya, 17.yüzyıldan itibaren gittikçe kendi tarzını yaratmaya başlamıştır. *Edo* (bu günkü *Tokyo*) devri denilen bu feodal dönemde, *Milli Tiyatro* (Kabuki Tiyatrosu) ile birlikte renkli ağaç baskının yanı sıra diğer baskı tekniklerinin de hızla geliştiği görülmüştür. Kökleri tamamen yerli olup, Yamato-e' ve Nishiki-e'ye dayanan bu renkli baskılar bir süre sonra "*Ukiyo-e*" olarak anılmıştır. Renkli baskıresim yapmaya has bir sanat üslubu olarak görülen Ukiyo-e, konularını genellikle gündelik yaşam tasvirlerinden almıştır Bunlar: "Kabuki Tiyatrosu", "Geşalar", "Güzel Kadınlar", "Sumo Güreşleri", "Piknikler", "Festivaller", "Fuji Dağı", "Kent Yaşamı", Kuşlar gibi konuları ve çeşitli bitkileri betimleyen baskılardı.

Edo döneminin moda sanatı olan Ukiyo-e dalgası 20.yüzyılın başına kadar devam etmiş olup, popüleritesi Avrupa'ya kadar ulaşmıştır.

Görsel 3: Kitagawa UTAMARO, "Çay Seramonisi",1795-96,
Gime Doğu-Batı Müzesi, Paris

Kitagawa Utamaro (1753- 1856), Ukiyo-e'nin en önemli öncülerinden biriydi. Ukiyo-e'nin tam ortasında altın çağını yaşayan ve renkli baskının bütün özelliklerini eserlerine ustaca yansıtan önemli bir sanatçıydı. Ukiyo-e'nin son dönem ve çok başarılı temsilcileri ise bütün batılı sanatçıların çok iyi bildiği, Katsushika Hokusai ile Udagawa Hiroshige'dir.

Hokusai ile Hiroshige dönemin gelişmelerinden yararlanmasını bilen sanatçılarıdır. Bu nedenle eserlerinde Japon halkının geleneksel yaşam biçimini, manzarasını, çarpıcı kent görünümünü, mistik ve hareketli bir şekilde işlemişlerdir. Her ikisinin katkısı modern Japon sanatının gelişmesine de vesile olmuşlardır.

Görsel 4: Katsushika HOKUSAI, "Büyük Dalga",
25.4x37.3cm, 1831-34, Yamakuchi-Ken Müzesi

Görsel 5: Utagawa HIROSHIGE, "Yağmur", 23x37cm,
1833-34, Tokyo Sanat Üni. Müzesi

Batı kültürü dünyasında; ilk özgün baskı sanatı örneklerini vermiş olan sanatçılar arasında yukarıda da adı geçtiği gibi; Dürer ve Holbein'in yanı sıra Lucas Granach, Ugo da Carpi'dir. Onlardan bu yana, yüzyılımızın başına kadar geçen sürede gravür baskı tekniği ile yapılan özgün baskılar resim sanatı içinde belirgin bir yer almamıştır.

1850'li yıllarda ipek baskının; Lyon kentinde ipekli kumaşa renkli süslemeler "Lyon Emprimeleri" basmak için kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu iş 1870'de İsviçre'de ve Almanya'da 1900 yıllarında Amerika'da yapılmaya başlandı. Birinci Dünya Savaşı sırasında teknik Amerika'da geliştiriliyor, endüstri değeri kazanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra elek baskı özgün resim baskısı aracı olarak benimsenmiştir. Hans Alp, Joseph Albers, Willi Baumeister, Victor Vasarely, Jacson Polloc, Robert Rauschenber, Andy Warhol Gilbert & Johns gibi ünlü ressamlar bu teknikten yararlanarak birçok baskı yaptıkları bilinmektedir.

Baskı Resimde Uluslararası Etkileşimler ve Yeni Arayışlar

Japon baskı resimlerindeki gelişmelerden ilk esinlenen empresyonist ressam Edouart Manet'dir. "Sanatçının 1872-73'e tarihlenen 'Demir Yolu' adlı resminde, hem Empresyonizmin özelliklerini hem de sanatçının Ukiyo-e'den nasıl etkilendiğini ve bunu kendi sanatına nasıl uyarladığını görmek mümkündür". Vincent Van Gogh da (1853- 1890) Hiroshige'nin yaptığı "Yağmur Yağarken Köprü" adlı ahşap baskısından doğrudan etkilenmiştir. Paul Gauguin (1848-1903) modern ağaç baskıyı başlatan öncülerden biri olarak görülmüştür. Yaptığı ağaç ve metal gravür baskılardaki ekspresif anlayış; "kişisel küskünlüğünün, günü gününe uymayan mizacının, heyecanlı anlatımı dikkat çekmiştir. Tekniğin tesirini denemek, etkisini arttırmak için natüralist görünüşü tamamen bozmuş ve çalışma biçimini dekoratif bir anlayışla yansıtmıştır"(Gökaydın 1987: 48).

Edward Munch (1863- 1944), Kaethe Kollwitz (1867- 1945), Ernst Barlach (1870- 1938), Ernst-Ludwig Kirchner (1880- 1938), Emil Nolde (1867- 1956), Karl Schmidt Rottluff (1884-1976), Franz Marc (1880- 1916), Max Beckmann (1884- 1950), Erich Heckel (1883- 1955) gibi Alman dışavurumcuları, kişilik ve eğilimlerini tahta ve metal baskıyı kullanarak yaşadıkları dönemi etkileyici bir üslupla dile getirmişlerdir. Ağaç ve Litografi baskının etkilerinin siyah-beyaz zıtlıkları açısından yaşamındaki çelişkilere göndermede bulunan K. Kollwitz için uygun birer tekniktir. Özellikle ağaç baskı Alman dışavurumcuları için güçlü-etkili ve anlatımı yalın olduğundan önemli bir etken olmuştur.

Görsel 6: E. Munch, "Madonna", Oslo Müzesi

Görsel 7: Kathe KOLLWITZ, 35x50cm, 1920 (Özel Koleksiyon)

20.Yüzyılın başında, geleneksel baskı resmiyle birlikte Modern Japon baskı resminin de başlamasıyla çeşitli çağdaş baskı gurupları kurulmuştur. “Hosun Grubu”nun kendine özgü yeni ve kararlı tutumu; “Sosaku Hanga” hareketlerinin çoğalması ve ani çıkışları; “Shin Hanga”nın yeni arayışları ile birlikte baskı gurupları çoğalmıştır.

Örneğin; yukarıdaki guruplardan Shin Hanga'nın bir üyesi olan Shiko MUNAKATA (1903-1976) 1950- 1960'li yıllarda yaratıcılığıyla, ısrarlı çalışma azmiyle döneme damgasını vurmuş, kendi alanında devrim yapmış bir sanatçıydı. Çağdaş Avrupa sanatından etkilenen Munakata, ahşap baskı çalışmalarında uzak-doğu kültürünü işlerken; Ukiyo-e'nin kökleşmiş geleneksel doğu metotlarını terk etmiş onun yerine batı tarzı ekspresyonist bir anlayışı tercih etmiştir.

Görsel 8: Shiko MUNAKATA, “Oshira-sama”,105x140cm, 1968, S. Munakata Müzesi

Çağdaş Japon baskı sanatındaki yeniliklere ve yurt dışındaki etkilenmelere rağmen geleneksel, karakteristik unsurlar tamamen yok olmamıştır. Örneğin; geleneksel baskıda yer alan yumuşak geçişli renk kombinasyonları, incelik, hassaslık gibi kavramlar günümüz baskı resminde de geçerliliğini korumuştur. Bu aynı zamanda Japon sanatının estetik anlayışının bir yansımasıdır. Bu durumun en iyi yansımalarını aşağıdaki sanatçıların işlerinde görmek mümkündür. Bu dönemin önemli isimleri arasında; Fumiaki Fukita, Hiroshi Tomihari, Teruo İsomı, Tetsuya Noda, Akira Kurosaki, Keita Takasawa, Keisuke Kinoshita, Kyoko Kobayashi, Hideo Higiwara, Seiko Kawachi, Akira Matsumoto, Keisei Kobayashi, Ryoji İkeda, Satoru Matsushita, Motomi Tsunoda, Tsutomu Hasuo, Nakabayoshi Tadayoshi gibi sanatçılar Batıdaki gelişmelerden etkilenmekten geri kalmamışlardır.

Görsel 9: S.Kawachi, T.Gravür, 123x91cm, 2002

Görsel 10: K. Kobayashi, M. Gravur, 115x87cm, 2000

Batı baskı sanatlarındaki değişimler ise, H.A.P. Grishaber (1909- 1981) ile başladığını söylemek mümkündür. Grishaber, tekniksel çeşitliliği bir arada kullanmıştır. Özellikle Ağaç baskıda “anıtsallık” üzerine uzun süre denemeler yaptığı bilinmektedir. “Anıtsal resim sanatının özelliklerini bir baskısal sanat tekniği olan ağaç baskı ile kaynaştırmaya çalışmıştır” (Grishaber 1981: 1-4).

Büyük duvar resimlerinde ise çeşitli tekniklerle birlikte ağaç baskıyı ve ağaç baskının kalıplarını kullanmıştır. “Yeni Dışavurumcular” olarak bilinen; Karl-Heinz Kliemann (1924), Horst Janssen (1929), Wolfgang Mattheuer (1927), Jim Dine (1935), Georg Baselitz (1938), A.R. Penck (1939), Markus Lüpertz (1941), Günter Damisch (1942), Anselm Kiefer (1945), Mimmo Paladino (1948), Jim Dine (1930-), Franz Gertsch (1930) gibi sanatçılar da çağdaş baskı sanatına yeni bir heyecan kazandırdıkları bilinmektedir. Bu sanatçıların çoğu, baskının siyah-beyaz ve rölyef etkisinden yararlandıkları gibi işlerinde, “heyecanlı oldukları kadar tehditkâr bir eylem içerisinde de oldukları görülmüştür” (Theim, 1987: 6). Örneğin, Jim Dine ve Paladino gibi sanatçıların baskı çalışmalarını sürdürebilmek için Tokyo Devlet Sanat Üniversitesinde bir süre çalıştıkları bilinmektedir. Özellikle Jim Dine Japon kültüründen etkilendiği halde, teknik olarak baskıyı gelenekselin dışına taşımıştır. David Hockney’de aynı şekilde bu kültürden etkilenip ama kendi biçim diliyle hareket ettiği görülmüştür.

Görsel 11: H.A.P. Grishaber, "Baby II", 1954 (W. Boeck Kitabından)

Klieman, Grishaber ve Janssen Alman baskısının sürekliliği için yeni yöntemler deneyerek büyük çaba göstermişlerdir. Alman sanatı 1980-85'li yıllarda bir dönüşüm yaşarken spontanlık ve doğallık önem kazanmıştır. Özellikle ağaç, bu sayede hem heykel olarak hem de baskı olarak yeniden değer kazanmıştır. Burada Georg Baselitz ve A.R. Penck'n rolü büyüktür. Baselitz, büyük boyutlu ve çok renkli baskılar yaparken ağaç baskının sınırlarını zorlamıştır. "Dikkati çeken, resmin siyah üzerine beyaz olarak görünen negatif yöntemi ile 1969'dan başlayarak sürdürdüğü motifi baş aşağı koyma özelliğidir" (Büyükişleyen, 1987:25).

Görsel 12: F. GERTSCH, "Portre",
276x217cm, 1987

Görsel 13: F. GERTSCH, "Atölyeden", 1987

Penck baskılarında, küçük çizgi adamlarını, süreci ve ilkesel olanı ortaya koymada oldukça cesur davranmıştır. Yukarıdaki sanatçıların çoğu baskılarını, baskı presi olmadan kaşık yöntemiyle yapmışlardır. Elle yapılan özgün işlerin çoğalması, değişik tekniklerin denenmesine yol açmıştır. Alman sanatçı Franz Gertsch sabırla tahtayı işleyerek yaptığı büyük boy tahta baskı işlerinde genellikle presi kullanmıştır. Tahtayı ince ve çok titiz işlemesi aynı güzellikte presi kullanması baskı yüzeyinde yoğun dokusal bir titreşim elde etmiştir. Konularını bu teknik incelemelere uygun seçmesi önemli bir etken olmuştur. “Baskılarında bir tek renkle çok renkliymiş izlenimi vermek ve küçük bir ayrıntıdan sonsuz bir doğa yaratmak istemiştir” (Shenk-Sorge,1998: 139).

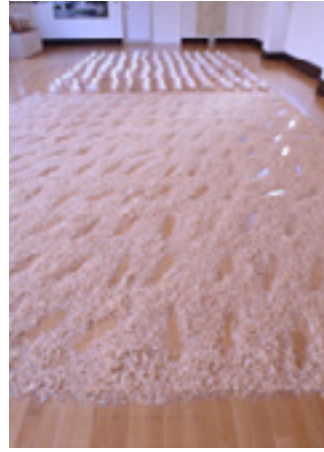
Amerikan sanatı 1960’lı yıllardan sonra, Pop Sanatı, özellikle serigrafi ve litografi tekniklerinde endüstri kültürüne özgü üslubu ile uluslar arası etkilerinde öncülük yaptığı görülmüştür. R. Linchtenstein, Rosenguist, Gilbert & Johns, R. Raushenberg, Sam Francis, C. Oldenburg, J. Johns, F. Stella, E. Worhol gibi ünlü sanatçılar, çeşitli baskı atölyeleri kurarak okullarda da özgün baskıyı nitelikli bir sanat dalı olarak yaygınlaştırmak istemişlerdir. Ayrıca Pop Art sanatçıları olarak parlak renkler ve fotoğraflık resimler basabilen ipek baskı tekniğini sıklıkla kullanmışlardır. Seri üretime imkan veren taş baskı da bu dönemin sanatçıları için önemli bir tekniktir. Koleksiyoner, eleştirmenler ve küratörler tarafında baskı resim destek bulmuştur. Sol Le Wit, John Baldessari, Vito Acconci gibi kavramsal sanatçıların da kendi anlatım diline göre geniş kitlelere ulaşma konusunda baskı resimden yararlanmışlardır.

Günümüz Baskı Resimde Yeni Anlatım Önerileri

Günümüz iletişim atmosferinde ve küreselleşme süreci ile başlayan bilgi teknolojisi ortamında sanat kitleler tarafından kolay erişilebilir hale gelmiştir. Doğal olarak sanat disiplinleri kendi gelişimini sürdürmüş ve yeni arayışlar hep devam etmiştir. Günümüz baskı resimde de yeni denemelerin veya diğer disiplinlerle birlikte bir bütünlük içinde işlendiği bilinmektedir. Baskı özü gereği, deneme ve yeniliğe olanak veren bir yapısı olduğu görülmüştür. Gelişen teknolojiye paralel olarak; yeni yöntemler ve malzemelerle birlikte sürekli bir devingenlik ve değişim söz konusu olmuştur. Buna örnek olarak; günümüzün baskı disiplinlerinden biri olan, yöntemiyle hızlı ve seri üretimi sağlayan “dijital baskı”yı gösterebiliriz.

Baskı resim de yeni arayışlar esas itibariyle; 1960’lı yıllardan bu yana başladığı görülmektedir. Yukarıda da adı geçen Franz Gertch ve Munakata Shiko gibi sanatçıların bu disiplinin boyutlarını oldukça zorlamışlardır. Franz Gertch, büyük baskılar için özel presler yaptırmıştır. Gertch, 3 metreye varan hiper realist ağaç baskılar yapmıştır. Munakata ise; 12 metreye varan tek renkli baskılar yaparak sınırları zorlamıştır. Ya da aynı dönemde dev asa çok renkli serigrafiler yapan Gilbert&Georg’u, R. Rauschenberg ve John Cage’nin ortak girişimleri sonucu ortaya çıkmış, “Otomobil Lastiği Baskısı” adlı eser günümüz baskı-yerleştirmelerine örnek olarak göstermek mümkündür. Bu dönemden bu yana çağın getirileriyle birlikte ortaya çıkan cesur ve deneysel çıkışlar, günümüzün baskı anlayışına da yeni bir soluk kazandırmıştır. Gelenekselden çıkıp başka

bir potada hareket ettiğini, kalıpları sınırlandırılmaz veya tek başına yorumlanamaz bir yapıya dönüşmüştür. Günümüzde birçok sanatçının yaptığı; Baskı-düzenleme, Baskı-Video, baskı-gösteri gibi baskıyı yeni kulvarlara taşıma gereği duymuşlardır. Örneğin; 2003 yılında gerçekleşen Kyoto Uluslararası Ağaç Baskı Trienali'nin bazı bölümlerindeki baskılar, klasik sergileme yönteminden ziyade bir "düzenleme" mantığıyla sergilenmiştir. Çünkü bu bölümlerde yer alan baskı çalışmaları, duvarlara asılmak için yapılmamış, bir düzenlemenin objeleri olarak tasarlanmıştır. Değişik renklerdeki kâğıtlara basılan tahta baskı çalışmaları daha sonra mekân objesi olarak biçimlendirilmiştir. Bu objeler, yerleştirme planıyla birlikte sergi mekanına gönderilmiş ve yerleştirilmiştir. Bu yerleştirmenin dikkat çeken noktası Japon sanatının estetik anlayışını yansıtan renk ve ışık geçişlerindeki hassaslıktır. Elbise formunda hazırlanan objeler askılıklarla birlikte

Görsel 14: K. Wasiliunas, Baskı-Obje, KİWA, 2002, Kyoto

Görsel 15: K. Tae Huk, Kusurlu Alanlar, Geidai, 2005, Tokyo

Kim Tae Huk (Seul, 1965), tahta baskıyı uzun soluklu projeler çerçevesinde ele almıştır. Hem teknik olarak hem de baskının yüklenebileceği anlamlar üzerinde durarak, düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Başka bir deyişle, yeni bir anlatım diline uygun, alternatif denemelere ilişkin arayışlara girmiştir. Kim Tae, "Kusurlu Alanlar" adlı bir seri projesinde; ağaç baskının elamanlarından yararlanmış. "Uzun süre hazırladığı değişik boyutlardaki el yapımı kâğıtlara ağaç baskılar uygulamıştır. Bu baskılarda şekil olarak alabora olmuş gemileri tanıtan işaretleri kullanmış, daha sonra bu baskılardan gemi maketleri oluşturmuştur. Oyma işleminde ortaya çıkan talaşı, kalıpları ve çalışma esnasında ortaya çıkan sesleri de düzenleme esnasında kullanılmak üzere kayıt etmiş ve düzenlemesini ona göre yapmıştır" (Kıran, 2010:66) New-York'ta yaşayan Japon sanatçı Akiha Yamakami; insan bedenlerinden yararlanarak biçimlendirilmiş torbaların üstüne tahta baskı ve litografi uygulamaları yapıldıktan sonra içine talaş – kum koymuş tavana asarak düzenlemeler yapmıştır. Geleneksel anlamda, üretilmiş çerçevelenmiş ve asılmış baskılar değil, müze ve galeri mekanlarına göre düzenlemenin bir parçası olarak üç boyutlu objelere hizmet etmek için üretilmiş baskılardır. Ya da üretilen baskılar başka bir amaç için yeniden şekillendirilmiştir.

Kimi sanatçı kamu alanlarını seçerek; gündemdeki önemli olaylara kitlelerin dikkatini çekmek için mesaj yüklü işlerini farklı yöntemlerle sergiledikleri görülmüştür. Böylece çok daha hızlı ve etkili bir erişim potansiyeline sahip hale gelmiştir.

Görsel 16: A. Yamakami, Baskı- Enstalasyon, 2008, Tokyo

Görsel 17: Graphic Arts from the World- Thailand, Malaysia, Singapore

Günümüzde, galeri ya da müze iç veya dış mekanlarında görülen yerleştirmelerin bir parçası haline gelen baskı resim tekniklerinden oldukça yararlanılmaktadır. Eylül 2015 Tokyo Mori Sanat Müzesinde “Vietnam ve Savaş” konseptli büyük serginin girişindeki ilk yerleştirme buna uygun bir örnektir. Ortaklaşa yapılan bu çalışmada; metrelerce uzunluktaki bezlerin üzerine yapılmış baskılarda “Yanmış yok olmuş yaşamlara saygı” ile ilgili göndermeler yapılmıştır. Bu gün gelişen teknolojiyle birlikte şekillenen yeni olanaklar dahilinde yeni tasarımlar baskı tekniklerinin sınırlarını da genişletmiştir. Baskı resimler, artık bilindik duvarlara asılmanın dışına taşabilmiş ve hayatın her alanında karşımıza çıkmayı olanaklı kılmıştır.

Görsel 18: A. Tokyo Mori Müz., Baskı Yerleştirme, 2015

Görsel 19: Ardan Özmenoğlu, İpek Baskı Yerleştirme

Baskı resim olanaklarından yararlanarak yerleştirmeler gerçekleştiren Ardan Özmenoğlu, her yerde bulunabilecek malzemelerden oluşan, not kağıtları ve camlardan ürettiği, görsel dünyadan elde ettiği renk ve imajları daha sade fakat daha çarpıcı hale getiren bir teknik uygulama ile kendi sanat üretimini içerisinde yeni bir estetik düzeye geçiş yapmaktadır. “Birbirini eşit boyut ve aralıklar ile tekrar eden transparan yüzeylerin üzerine parçalar halinde dağılan imajlar bütünsel bir çalışmayı ortaya koymaktadırlar. Parçalar arasında ortaya çıkan mesafe çalışmanın zaman-imge kazanmasını sağlayarak izleyici üzerinde çarpıcı bir estetik duyumsamaya yol açmaktadır”(Özmenoğlu, web,2016).

Görsel 20: J.Hitchcocki “Onlar”, Yerleştirme, Coyne Gall. , N.Y, 2007

Görsel 21: İ.Keckes, Yerleştirme, Auckland Üni.N.Z. 2010

John Hitchcock, yaptığı yerleştirmelerinde birçok tekniği bir arada kullanmıştır. Toplumsal referanslarla görsel kültür, kültürel kimlik ve sosyal konuların politika üzerindeki etkisinden yola çıkmaktadır. Amerika hükümetinin iç ve dış politikaları, Irak ve Afganistan’daki ölenleri konu alan yerleştirmeler yapmıştır. “Onlar ayaklarını hareket ettiriyor ama hiç kimse dans etmiyor” adlı eseri için bir galeride yirmi dört saat öğrencilerle birlikte baskı yapan sanatçı daha sonra bunları mekan içerisinde düzenlemiştir. “Amerika’nın politikalarına gönderme yaparak, metafor olarak kullanılan ‘x’ işaretinin tekrarlarından oluşan çalışmaların üzerine savaş tankları ve helikopter görüntüleri yerleştirmiştir” (Kılıç, 2015: 45).

Lastikler, yollar, borular, kablolar, teller, elektronik malzemeler gibi çağdaş yaşamımızda da yer alan hız, taşıma, yapı ve iletişim gibi konuları ele alan Nicola Lopez, kısaca modern şehirleri, kentsel mimariyi ve bunun için var olan görsel kaynakları işlemiştir. “Yerleştirmelerinde değişik baskı tekniklerini kullanan sanatçı, baskıyı esnek ve düz yüzeyler, materyaller üzerinde uygulayarak yerleştirmelerin bir parçası haline getirmiştir” (Tala, 2011: 86).

Hırvat sanatçı Irena Keckes, yaptığı büyük su bazlı ağaç baskılarını düzenlemenin ana objesi haline getirmektedir. Siyah beyaz renk ilişkilerine kafa yoran sanatçı spontane bir oyma şeklini benimseyerek güçlü bir etki yakalamaktadır. Soyut, sürekli devam eden hareketli kompozisyonlar oluşturarak insan ve doğa ilişkisine de göndermeler yapmaktadır.

Görsel 22: H. Kıran, baskı-yerleştirme, Hacettepe Ün., GSF Salonu, 2015

Hasan Kıran'ın 2015'te Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsünde "Döngü" adlı baskı-yerleştirmesinde, yıllarca oyduğu tahta oymalardan elde ettiği talaşları ve büyük boyutlu tahtaları kullanmıştır. Kullandığı sarmalların sonsuzluk etkisi yarattığı ve buna uygun olarak devamlı yürüyüş halindeki kamburlu insanların ritmik hareketleri günümüzde kronikleşmiş döngüsel olaylara da bir anlamda göndermeler yapmaktadır.

Görsel 23: H. Kıran, baskı-yerleştirme, Hacettepe Ün., GSF Salonu, 2015

Magda de Jose, yaptığı baskı yerleştirmelerinde Japon baskı kağıdını ve su bazlı teknikleri sıklıkla kullanmaktadır. Baskı yaptığı kağıtlara şekil vererek yerleştirmenin objeleri haline getirmektedir. Seçtiği kağıtların ince oluşu ve renklerin genelde pastel oluşu, bulunduğu ve yaşadığı ortamın kültürünün bir yansıması olarak ele almak mümkündür.

Baskıresimde Uluslararası Etkinlikler

84. sergisini 2015 te gerçekleştiren Japon Baskı Derneği artık yabancı sanatçılara ve baskı-yerleştirmelere, baskı -videoya da yer vermektedir. Yılda bir kere düzenlenen etkinliğe ortalama yedi yüz sanatçı katılmaktadır. Sergi süresince panel, sempozyum gibi değişik etkinliklerin de düzenlendiği ortamda, güncel baskı tartışmaların da yapıldığı dünyanın en önemli baskı organizasyonlarından biridir.

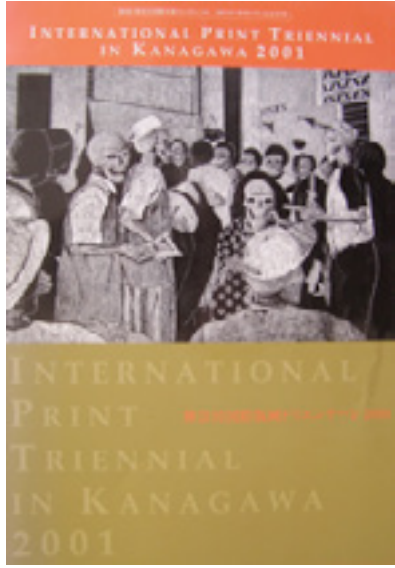
İlki 2011’de Japonya’nın Kyoto kenti ile Awaji adasında gerçekleştirilen Uluslararası Moku-hanga (Ağaç Baskı) Konferansı; dünyanın önemli sanatçıları, akademisyenlerini ve eleştir-menlerini bir araya getirmiş, ağaç baskının güncel sorunları tartışılmıştır. Türkiye’de ise Hasan Kıran “Geleneksel Ağaç Baskı Sanatından Yeni Arayışlara” adlı bildirisi ile etkinlikte yer almıştır.

2013’te gerçekleştirilen İskoçya’nın Dundee kentindeki Uluslararası Baskı resim Konferansı da; kültürel farklılıkları, tarihsel önemi ile baskı sanatlarının gelecekteki potansiyeli ne olacağı ele alınmıştır. Burada da Uluslararası Mokuhanga Konferansı’nda olduğu gibi baskı sanatlarının geleceği, deneysel ve disiplinlerarası niteliği ön plana çıkmıştır.

İngiltere’de 1990 yılından bu yana Henry Moore Vakfı tarafından düzenli olarak organize edilen “Günümüzde baskı resim” adlı etkinlik, estetik, eğitim ve teorik konuların yanı sıra teknolojinin katkısı ve yeni gelişmeler ele alınmaktadır.

Görsel 24: Japon Baskı Derneği Sergisi, 2015, Tokyo Metropolitan Müzesi

Görsel 25: Kanagawa Trienali, 2001

Görsel 26: Japon Baskı Derneği 2012, Tokyo

“Uluslararası Kochi Baskı Trienali”, “Uluslararası Tokyo Baskı Sergisi”, “Uluslararası Kanagawa Baskı Trienali”, “Uluslararası Sapporo Baskı Bienali”, “Uluslararası Osaka Trienali”, “Uluslararası KIWA Ağaç Baskı Trienali”, “Hide-Takayama Çağdaş Ağaç Baskı Bienali”, “Tojiki-ken Baskı Bienali, Uluslararası Krakow Baskı Trienali gibi büyük organizasyonlarda da büyük sergilerin yanı sıra sempozyum ve paneller düzenlenmektedir. Gerek bu organizasyonlara gönderilen baskıların kalitesi, büyüklüğü ve sergilenme şeklindeki farklılıklar gerekse organizasyonları bir kaç ülkede yapılması açısından önemli bir baskı etkinlikleridir. Krakow Uluslar arası Baskı Trienali, daha önce bienal olarak başlamış ve sonraki yıllarda trienal olarak devam etmiştir. Aynı zamanda uluslararası bir derneğe dönüşmüş ülke dışında aralıklarla uluslararası etkinlikler düzenlemiştir. Bunlardan Oldenburg, İstanbul, Viyana, Falun ve Kataowice gibi şehirlerde yapılan baskı organizasyonları göstermek mümkündür. Tailand’da Silkaporn Üniversitesi’nin gerçekleştirdiği “Uluslararası Bangkok baskı-çizim Sergisi”, Kore’de “Uluslararası Seul Baskı Bienali”, Bulgaristan’da “Uluslararası Varna Baskı Bienali”, Tayvan’da Uluslararası Taipei Baskı ve Çizim Sergisi”, “Uluslararası İstanbul Baskı Bienali”, Uluslararası KIWA Baskı Trienali, Uluslararası Xuyuan Çin Baskı Bienali, Kanada’da Uluslararası Trois-Rivières Baskı Bienali” gibi bu alanın dünyadaki önemli etkinlikleridir. Bu organizasyonların bir kısmı faaliyetlerine ara verirken diğerleri düzenli olarak etkinliklerine devam etmektedirler.

Görsel 27: KIWA Sergisi Kataloğu, 2003

Görsel 28: KIWA Sergisinden, K. Wasiliunas, Kyoto, 2003

TÜRKİYE'DE BASKI RESİM

Türkiye'de sanat eğitimi kapsamında sanatsal amaçlı ilk baskılar, "Stanislas Arthur Napier'in 1892- 1897 yılları arasında "Sanayi-i Nefise"de ders verdiği yıllarda yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde dışarıdan gelen bazı yabancı gravürcüler de çalışmalar yapmışlardır. Ancak nerede baskı yaptıkları bilinmiyor. Osman Hamdi Bey ile Hoca Ali Rıza Bey tarafından da taş baskı ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki yıllarda Fransadan getirtilen Léopold Lévy'nin şefliği zamanında da litografi, serigrafi ve gravür teknikleri denenmiştir" (Özsezgin, 1987:17). Bu dönemde Akademi'de ipek baskı ve monotipi gibi teknikler Sabri Berkel tarafından uygulandığı bilinmektedir. Berkel'in daha sonra Floransa'da Carenanın atölyesinde gravür konusunda da uzmanlaştığı bilinmektedir.

Levy'nin öğreticiliği ile başlayan gravür çalışmaları, ancak son 20 yıl içinde belirgin bir gelişme göstermiştir. Tekniğin yayılıp sevilmesinde, gravür yapma imkanlarının da çoğalmasının payı büyüktür. Bu dönemde yağlı boya resmin yanında gravür yapan yeni kuşak sanatçıları arasında; Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Aliye Berger, Cemal Tollu, Nurullah Berk, Mustafa Plevneli, Cihat Burak, Turgut Zaim, Mustafa Aslıer, Nevzat Akkoral gibi sanatçıları göstermek mümkündür.

Görsel 29: Léopold Lévy, Peyzaj, 19x25 cm, Gravür

Ankara'da ise, 1932 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünün açılmasıyla grafik dersi bu bölüme konmuştur. Bu yıllarda atölyeye küçük boy bir metal gravür presi alınmıştır. Ancak bu presle Şinasi Barutçu öğrencilerle linol baskı üzerinde bazı çalıştırmalar yapmışlardır. 1960 yılından itibaren grafik sanatları anadal haline getirilmiş, atölye olanaksızlıklarına rağmen hem grafik tasarımı hem de özgün baskı resim üzerinde daha ciddi çalışmalar başlamıştır. “Baskı atölyesinin derli-toplu bir baskı atölyesi haline gelmesi için; Hidayet Telli, Ziya Ünal, Muammer Bakır, Nevzat Akkoral, Ferit Apa, Adnan Turani, Veysel Erüstün ve Nevide Gökaydın'ın katkılarıyla teknik ve donanım yönünden yeniden ele alınmıştır”(Özsezgin, 1987:17). Ayrıca bu yıllarda, yurt dışına eğitim amaçlı gönderilmiş sanatçıların ülkeye dönmesiyle birlikte gravür çalışmalarına daha da ağırlık verilmeye başlanmıştır. Sonraki yıllarda bu sanatçıların gayreti ve yardımıyla iyi bir gravür atölyesi kurulmuştur. Hamza İnanç'ın bölüm başkanlığı zamanında bu atölyeler pres yönünden zenginleştirilmiştir. 1966'dan 1980'e kadar bu atölyelerde Hayati Misman, Hasan Pekmezci, Behiye Eyikan, Hüseyin Bilgin gibi sanatçılar yetişmiştir. Bu sanatçılar da Güler Akalan, Uğurgün Pamir gibi genç kuşak sanatçıların yetişmesini sağlamışlardır.

Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun açılmasıyla grafik bölümü öğrenime başlamış, Mustafa Roker'in bu okulda öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamasıyla özgün baskı resim değer kazanmış bu alanda gerekli atölyeler kurulmuş, büyük bir gelişim göstermiştir. . “Yeni tekniklerle kişisel yaratma güçlerini birleştirme fırsatını bulan gençlerin, kısa zamanda yeni ve kaliteli eserler ortaya çıkardıkları görülmüştür. Bu ara da, Mustafa Aslier'in katkılarıyla da 1962'de kurulan bu atölye, yaşlı ve genç, pek çok sanatçının özgün baskı resim yapmalarına imkan hazırladığı bilinmektedir” (Aslier 1989:33-38).

Görsel 30: H. Koçan,
"Dokuz Tane Bakış" 60x50cm, 2005

Görsel 31: F. Karakoç,
"Adsız, 70x50cm, 1992 (İMOGA)

Görsel 32: M. Aşer,
"Tahta Baskı, 60x40cm, 2006

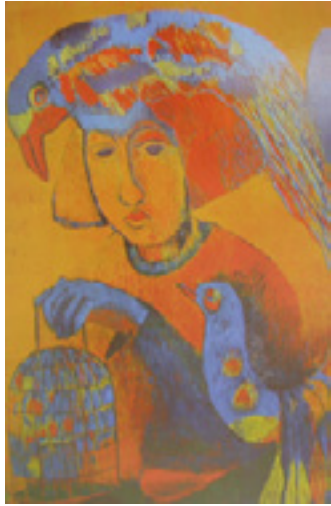

Görsel 33: H. Pekmezci,
"Metal Gravür, 60x50cm, 2003

Sert damarsız ağaç kesitleriyle ağaç gravür, ağaç rölyef ve diğer gravür teknikleri denemeleri ile Mürşide İçmeli, Türk baskı sanatının gelişmesinde ve yeni kuşakların bu yönde etkinlik göstermelerine katkıda bulunmuştur. İçmeli eserlerinde; Anadolu insanını çağdaş bir yorumla soyut figüratif bir düzen içerisinde anlatmaktadır. Kompozisyonlarında kurguladığı insan yığınlarını, genellikle canlı-renkli, mistik bir anlayışla ifade etmektedir. Bazen de ağacın doğal dokularından yararlanarak, rölyeflerin oluşmasına olanak vererek siyah-beyaz bir anlayışı benimsemektedir.

Güzel Sanatlar Akademisinin Grafik bölümünde serigrafi ve gravür atölyelerinin kuruluşu sağlandıktan sonra ve bu atölyelerden yetişen sanatçılar arasında dikkat çeken Aydın Ayan, Alaattin Aksoy, Hüseyin Bilgin, Gören Bulut, Gül Derman, Devrim Erbil, Güngör İblikçi, Gündüz Gönlönü, Mehmet Güler, Ali Teoman Germener, Süleyman Saim Tekcan, Zahit Büyükişleyen, Erol Deneç, Nail Peyza, Ergin İnan, Utku Varlık, Mustafa Plevneli, Hasan Pekmezci, Hayati Misman, Mehmet Güler, Fevzi Karakoç, Hüsamettin Koçan, Alaattin Aksoy, Atilla Atar, Ali İsmail Türemen, Kadri Özyayten, kişiliği olan Türk özgün baskı sanatının oluşmasında çaba sarf ettikleri görülmüştür(İçmeli 1985 : 61-66).

1980'li yıllardan sonra Türk baskı resim konusunda önemli çıkışlar yapan; eğitimci ve yenilikçi sanatçı kimliği ile çağdaş özgün baskı sanatı alanına öncü bir etkisi olan Süleyman Saim TEKCAN'ın katkısı büyüktür. Türk standartlarını dünya standartlarına ulaştırma amacı ile Türkiye'de pek çok üniversitede özgün baskı atölyelerinin kurulması ve bu alanda çağdaş eğitiminin başlatılmasına neden olmuştur. TEKCAN, temellerini 1974'te mütevazı bir şekilde attığı atölyesini geçen otuz sene içinde dünya standartlarında uygun önemli bir baskı resim müzesi haline getirmiştir. Bu gün İstanbul Grafik Sanatlar Müzesi (IMOGA)'inde Türk ve yabancı sanatçının ürettiği bini aşkın eser bulunmaktadır. Yapılan bağışlarla ve satın alma yolu ile koleksiyona kazandırılan eserleriyle dünyanın sayılı özgün baskı resim müzesi olmayı başarmıştır.

Görsel 34: Gülçin Günaydın,
Ağaç B. 100x70cm, 2008

Görsel 35: H. Kiran,
Urartu, Ağaç B., 120x85cm, 2013

Sonraki tarihlerde farklı baskı tekniklerini uygulayarak çalışan, Hasip Pektaş, Sema Boyancı, Güler Akalan, Hayri Esmer, Hasan Kıran, Sema Ilgaz Temel, Emin Koç, Gülçin Günaydın, Yusuf Ziya Aygen, Saime Hakan, Musa Köksal, gibi birçok sanatçının özverili katılımıyla baskı sergilerinin gerçekleştirildiğini görmektedir. “Bu dönemde yoğun çalışan genç sanatçılar için baskı; renkli veya siyah-beyaz baskılardaki sert çizgiler, açık-koyuluk ve kontrastlık gibi dışavurumcu yaklaşımlar için oldukça uygun bir tekniktir. Bu durum genç sanatçılara yeni anlatım imkânları sağlamıştır. Sanatçının çeşitli levhaları kullanarak yeni denemelere girişmesi kendi anlatım diline zenginlik kazandırmıştır. Bu çeşitlilik içinde sanatçı kendi resim dilinin de daha kolay bilincine varmıştır” (Asher 1985:2-3). Ayrıca sanatçı tarafında meydana getirilen bir sanat eserinin kendi özgün değerini yitirmeden çoğaltılması ve diğer tekil sanat eserlerine göre daha ucuz ve satılabilme imkânının olması, daha çok insana ulaşması da tekniği cazip kılmaktadır.

Bu gün gelinen noktada baskı resim tekniğiyle önemli çalışmalar yapan genç sanatçılar hakkında Hayri Esmer şu tespitlerde bulunmaktadır:

“1960’lı yıllardan sonra gelişmeye başlayan Türk baskı resminde iki önemli faktör dikkat çektiğini görmekteyiz: Birincisi, tıpkı batıda da olduğu gibi, baskı resmin, Türkiye’de bu yıllardan sonra, sanatçıların bir ‘yan uğraş’ı olmaktan kurtularak, yaşamını buna adayan sanatçı kuşağının ortaya çıkması ve bu alanın gerektirdiği sorumluluğun altına girmesi, ikincisi ise özellikle 1980’lerden sonra piyasa olgusuyla paralel, baskı resme has bir özellik olarak düşünebileceğimiz çoğaltılabilirliğin bir ‘değer’ olarak önemsenmesi ve piyasa olgusuyla ilişkilerin başlamasıdır. Ülkemizde baskı resmin anlaşılabilmesi için bu iki unsurun görmezden gelinemeyecek bir temel teşkil ettiğini, onun görülebilir olmasında, yaygınlaşmasında, kabul görmesinde ve sahip olduğu evrensel değere ulaşmasında önemli etkenler olduğu görülmektedir” (Esmer 2011s. 1).

Görsel 36: S. S. Tekcan,
Atlas, Gravür, 1998, İMGA

Görsel 37: M. İçmeli,
Hayat Ağacı, Gravür, 48x31 cm, 1974

Türkiye’de baskı resim özellikle 1980’li yıllardan sonra disiplinlerarası yaklaşımların yaygınlaşmasıyla dünyada baskı resmin bu korunaklı yönünün önemli bir dönüşüm geçirdiği gerçeği ile karşılaşmıştır. Doğal olarak yeni gelişmelerle birlikte, koşul ve kuralların yeniden anlam kazandığı görülmektedir. Uluslararası etkinliklerde de başlı başına bir disiplin olarak varlığını etkin bir şekilde hissettirmektedir. Büyük sergilerin içinde yerini almasının yanı sıra bağımsız olarak ta uluslararası bienal veya trienal şeklinde değerini korumaktadır

Ayrıca günümüzde diğer disiplinlerde olduğu gibi baskı resimde de yeni teknikler, yeni sunum veya düşünce arayışları sanatçıların temel sorunlarından biri olmuştur. Buna Hayri Esmer şöyle yaklaşmaktadır:

“Mekan düzenlemeleri, duvar üzerine uygulamalar, hazır nesnelerin kalıp olarak kullanılması, sokaktan galeriye, mekana çoğaltılabilir imgelerle müdahale ve her tür yüzeyin yapıt için kullanılabilir olması, baskı resim geleneğiyle ilintili yenilikçi yaklaşımlar olarak sıklıkla karşılaşılan uygulamalar olarak görülmektedir. Böylece baskı resmin yüzyıllardır bağlı olduğu kağıt zemin ve çerçeve geleneği, çoğaltılabilirlik gibi özelliklerinin dışında da kendisine yeni mecralar aramaya başlamış ve günümüzde sınırlarını epeyce genişletmiş görülmektedir” (Esmer 2011,s.18).

SONUÇ

Sonuç olarak; baskı resim kalıpları, genelde elle yapılan işlemlerle ve sanatçısı tarafından yapılmaktadır. Sanatçı bu işlemlerin hemen her aşamasında, yaratma eylemini sürdürmektedir. Çeşitli işlemler için, aletler, makinalar, yeni tekniksel yöntemler ve diğer çeşitli malzemeleri kullanabilir. Yeni yardımcı teknikler ve yeni malzeme arayışları, baskı resim tekniklerinin şekillendirme olanaklarını ve sanatçının görsel dilini zenginleştirmektedir. Sanatçının amacı tüm olanaklardan veya mevcut materyallerden yararlanarak yeni ve özgün bir baskı dili elde edebilmektir. Böylece özgün eser; bütün yaralanılan malzeme ve tekniklerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Malzeme ve teknikler var olan bir eseri basarak çoğaltmak için değil, var olmayan orijinal bir eseri yaratıp yapmak için kullanılmalıdır.

Günümüzde hızla gelişen ve kendini yenileyen teknoloji ile birlikte kültürel ve ekonomik değişimin kazandırdığı bakış açıları, sanatçıları da sürekli yeni ifade arayışlarına ve hayal gücüne sevk etmiştir. Teknolojik gelişmelerin de baskı tekniklerini şekillendirdiği gelenekseli barındırdığı ama aynı zamanda çeşitliliği arttırdığı (dijital baskı, video baskı gibi), hatta sınırsızlaştırdığı bilinmektedir. Baskı resimde her ne kadar farklı kullanımların dışına çıkılsa da geleneksel anlamda kağıdın yumuşaklığı ve kenar boşlukları, sanatçının imzası ayrı bir orijinalliktir. Sınırların kalktığı bir ortamda çeşitliliğin sürekli arttığı ve yeni arayışların kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Böylece deneyimsel-düşünsel yöntemlerin ve disiplinlerarası yaklaşımların baskı resme yeni bir ivme kazandırdığı söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aslier, M. Özsezgin, K.(1989). *Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi*, Tıglat Yayınları: İstanbul
- ASLIER, Mustafa(1985). "Son Yüzyılda Türkiyede Özgün Baskı Resim Sanatı" Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara
- Büyükleşleyen, Zahit (1987). "1400 Başlıarından Günümüze Kadar Alman Ağaç Baskısı" Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara
- Cawthorne, N. (1997). "The Art of Japanese Prints", Laurel Glen Publishing: New York
- EROL Turan (1980). 19. Yüzyıl Türk Ressamları, Tıglat Yayınları: İstanbul
- ESMER Hayri(2011). *Türkiyede Baskıresme Bakmak*, Anadolu Üni. Yayınları: Eskişehir
- Gençaydın, Zahit (1987). "Beş Yüzyıl Boyunca Alman Ağaç Baskı Sanatı", Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara, Sayı 6
- Grishaber, H.A.P. (1981) *Dış ilişkiler Sergi Kataloğu*, Heinrich Fink GmbH+Co: Stuttgart
- Gökaydın Nevide (1987). "Tahta Baskı Tekniğı Dünü, Bugünü, Eğitimde Yeri", Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara, Sayı 6
- GÜVEMLİ Zahir (1982). *Sanat Tarihi, Varlık Yayınları, Üçüncü Basım: İstanbul*
- İçmeli, Müüşide (1985). "Çağdaş Açından Türk Grafik Sanatçıları", Hacettepe Üniversitesi GSF Yayınları: Ankara
- İşingör M.,Eti E., Aslier M. (1986) *Temel Sanat Eğitimi Resim Teknikleri Grafik Resim*, T.T. Kurumu Basım Evi: Ankara
- KILIÇ Selvihan (2014). *Baskı Sanatlarında Yeni Arayışlar*,
- KIRAN Hasan (2010). *Ağaç Baskı Sanatı, Bellek Yayınları: Ankara*
- Meydan Larousse 5, S:326- 330
- Schenk-Sorge, (1998). *Jutta, Landschaften und Portrats 1986-95, Kunst Forum 139: Berlin*
- Özsezgin, Kaya (1987). *Ağaç Baskı ve Türk Ressamları*, Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara
- Thigem, G. (1987). "20. Yüzyıl Alman Ağaç Baskı Sanatı", Hacettepe Ün., GSF Yayınları: Ankara
- TALA, A (2011). *Installations and Experimentel Printmaking. Printmaking Handbooks A&C Black, London*
- TANSUĞ Sezer (1986). *Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi: İstanbul*
- TURANİ Adnan (1992) . *Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi: İstanbul*
- <http://www.turkresmi.com/klasorler/baskisanati/index.htm>, erişim:19.6.2014
- <http://www.tekstildershanesi.com.tr/?sec=haber&id=1530&title=baski-teknikleri-ve-ozgun-baski>. Erişim:09.08.2015
- <http://www.frmsinsi.net/showthread.php?t=388241>, erişim: 09.08.2015
- http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Y%C3%BCKsek%20Bask%C4%B1.pdf, erişim: 09.08.2015
- <http://www.restoraturk.com/restorasyon-sanat/resim-ve-heykel-restorasyonu/590-baski-sanati-baski-sanatının-tarihi.html>. erişim: 09.08.2015

